

Architext ▲ SCabier

■ jaargang 26 ■ nummer 76 ■ najaar 2011 ■

SCahier [es-ka-jee] verschijnt sinds september 1985 ongeregeld als een schrift met essays, achtergronden, meningen en feiten over architectuur. Het is bedoeld om de relaties te informeren over de activiteiten van Architext. Sommige oudere, bijzondere nummers zijn als PDF te importeren vanuit de webwerf.

Uitgeverij Architext
Klein Heiligland 91
2011 EE Haarlem
e-post: sc@architext.nl
www.architext.nl

De makers c.q. rechthebbenden van de illustraties worden in een klein lettertype bij de betreffende afbeelding vermeld. Met het teken ▲ wordt aangeduid dat het een beeld betreft van de IJsgarage danwel Archipho ▲ Haarlem.

Foto omslag: interieur Santa Maria Assunta, Torcello, september 2011 ▲

Dit nummer is geprint op een Xerox 7750 GX PS. BioTop papier met FSC-keurmerk.

eindredactie: Ids Haagsma
vormgeving in Creative Suite 4:
de IJsgarage ▲ Haarlem
Rob van Westreenen
© 2011 ▲ Architext

In september 1956 maakte architect JAN DE JONG een reis van vier weken door Italië. Doel van de reis was Syracuse vanwege de prijsvraag voor een bedevaartskerk waaraan hij wilde deelnemen. Maar

eigenlijk is deze studietocht vooral te zien als de *Grand Tour* van Jan de Jong. De eerste pleisterplaats was het Venetiaanse eiland Torcello. SCahier treedt vijfenvijftig jaar na dato in de voetsporen van Jan de Jong.

SCahier 76 verscheen in het voorjaar van 2011 en besteedde aandacht aan het *Grote Jan de Jong-project*: het doen verschijnen van een gids en een monografie over het werk van de Schaijksche architect Jan de Jong (1917-2001). Deze werd alom beschouwd als de briljante leerling van dom Hans van der Laan. Nadere studie wijst uit dat De Jong meer was dan een leerling en zelf ook een grote bijdrage leverde aan de praktijk en de theorie van het Plastische Getal. Vandaar dat het project de ondertitel heeft gekregen *'Pionier van het plastische getal'*.

Gratis te importeren vanuit de webwerf:

www.architext.nl.

Torcello: Cattedrale di Santa Maria Assunta

Impressies bij een Grand Tour

Inleiding

1. OP DIT MOMENT wordt gewerkt aan twee boeken over de Schaijksche architect JAN DE JONG (1917-2001). Om een goed beeld te krijgen van de persoon en zijn werk is een flinke dosis inlevingsvermogen nodig. Inleven in de tijd waarin hij leefde, maar vooral ook inleven in de vele bronnen die zijn denken, doen en laten hebben beïnvloed. En daar gaat het vaak fout. Biografen zijn maar wat graag geneigd om gauw een verbinding te leggen tussen het een en het ander waarmee de le-

vensbeschrijving en het overzicht van werken een grote mate van begrijpelijke samenhang krijgt en dus 'lekkerder leesbaar' wordt. Nu is er niks tegen een goed leesbaar overzicht van Jan de Jong, maar de

Van 3 tot en met 27 september 1956 maakte Jan de Jong samen met zijn vrouw Riek, zijn Bossche collega Piet van Kessel en diens vrouw Gatsche en hun dochter Thea – secretaresse op het architectenbureau van De Jong in Schaijk – een autoreis door Italië. De eerste Italiaanse stopplaats was Venetië van waaruit op 5 september het eiland Torcello werd bezocht. Op de foto boven (genomen door Jan de Jong met zijn toen gloednieuwe Rolleiflex-camera) het echtpaar Van Kessel en hun dochter voor de zuil met een Mariabeeld op de *piazza* van Torcello; links achter het palazzo publico dat inmiddels een museum is met opgravingschatten uit de laguna; rechtsachter de Santa Maria Assunta. Op de bovenste foto Torcello in 2011.

Het interieur van de Maria Assunta (zie ook het omslag).

auteurs van de twee boeken over hem wisten al bij voorbaat dat interpreteren in zijn geval een hoogst hachelijke zaak is. Bij een zelfstandig, om niet te zeggen eigengereid, karakter als De Jong – die bovendien zijn theoretische kennis voortdurend vergaarde naast een ambachtelijke praktijk – is het niet makkelijk raden waar hij zijn inspiratie, zijn ideeën en zijn inzichten vandaan haalde. Elke poging daartoe zou veel weg hebben van een slag in de ruimte.

Vandaar een keuze voor een omgekeerde weg. De schrijvers traden letterlijk én figuurlijk in de voetsporen van De Jong en lieten hun eigen associaties, invallen en gedachten de vrije loop om op die manier te zien hoe juist *zij* – na tientallen gebouwen van De Jong van buiten en van binnen te hebben bekeken – door *hem* zijn beïnvloed.

Ze herhaalden een deel van de Italiëreis die De Jong in september 1956 ondernam. Zijn doel was destijds het Siciliaanse Syracuse om de situatie te bestuderen voor een nieuwe bedevaartskerk waarvoor een internationale prijsvraag was uitgeschreven. De Jong wilde daar graag aan deelnemen.

De reis naar Syracuse werd door hem ook gebruikt om de klassieke hoogtepunten

van kunst en architectuur in Italië te bekijken. Binnen de cursus kerkelijke architectuur – waaraan De Jong sinds 1952 deelnam en die hij net enkele maanden eerder cum laude had afgesloten – werden al enkele reizen naar Italië georganiseerd en zelfs pater HANS VAN DER LAAN was het jaar daarvoor, 1955, met zijn oudste

De kerk Santa Maria Assunta op Torcello werd in 639 gesticht door bewoners van de stad Altinum die het Longobardische geweld op het vaste land ontvluchtten. Het werd de eerste kathedraal in de lagune van Venetië. Torcello raakte vanaf de twaalfde eeuw ontvolkt door hardnekkige malarieplagen. De kerk is ver- en herbouwd in de IXe, Xde, en XIde eeuw. De versieringen in de kerk dateren vanaf de XIde eeuw.

broer JAN naar Rome geweest, maar voor Jan de Jong was Italië nog onverkend terrein.

Samen met PIET VAN KESSEL (1895-1970), stadsarchitect in 's-Hertogenbosch, werd een stevig, zeg maar gerust: heel stevig, programma opgezet dat nog het best als een Grand Tour kan worden omschreven. Een Grote Reis die vijfenvijftig jaar later heel goed te reconstrueren is omdat THEA VAN KESSEL – niet alleen de dochter van Piet van Kessel maar ook de secretaresse op het Schaijkse bureau van Jan de Jong – de hele tocht minutieus in woord en beeld heeft vastgelegd.

De eerste belangrijke culturele stopplaats in Italië was Torcello, een eiland zo'n 45 tot 60 minuten varen ten noorden van de stad Venetië. Een eiland beroemd om zijn twee kerken, maar vooral om de *Santa Maria Assunta* met de kenmerken van een vroeg-christelijke basiliek.

Ruimte

2. ER ZIJN WEINIG foto's die de ruimtelijke werking van de *Santa Maria Assunta* goed weergeven. Hoe kan het anders: de kerk bevat een overdonderende hoeveelheid fraaie details in de vorm van ingelegde vloeren, schilderijen, reusachtige gevel-mozaïeken, kolommen, preekstoelen, altaren, – allemaal wonderbaarlijke schoonheden die ieder voor zich de aandacht opeisen.

Hoe meeslepend ook: architectuur wordt niet gemaakt door kleuren, schilderijen, vormpjes of mozaïeken. In het beste – maar o zo zeldzame – geval ondersteunen die versieringen de architectuur. Intrigerende gebouwen hebben achter die versieringen hun eigen autonomie: de ruimtelijke werking. En de *Santa Maria Assunta* is zo'n karakteristiek bouwwerk. In de eerste plaats door haar simpele, maar krachtige hoofdvorm: een driedeling met in

het midden een hoog schip en aan weerszijden een lagere beuk. Tussen schip en beuken staan kolommen en je aarzelt welk woord hier van toepassing is: vormen die kolommen een *afdeling* of juist een *verbinding* tussen schip en beuk?

Dat roept een uitspraak van Jan de Jong in herinnering over de kolommen in zijn eigen woonhuis: die hebben een dragende functie en zorgen tevens voor een geleding van de ruimte. „Maar het moet zo zijn”, vertelde hij in een vraaggesprek, „dat je niet kunt zeggen wat belangrijker is: dat ze dragen of dat ze indelen”.

Misschien is dat nu juist de kracht van deze kerk: dat je aarzelt of de kolommen nu scheiden dan wel verbinden.

Het hangt wel een beetje af van waar wordt geobserveerd. In het schip word je als het ware opgeslorpt door de middenruimte mede door de niet geringe hoogte waarop het dak zich bevindt. Vanaf de achterwand kijkend naar de absis

valt trouwens op hoe sterk de afscheiding werkt tussen het sacrale en het seculiere deel van de kerk. Dwars op de 'grote' kolommenrijen staat een kleine, lage rij van zes kolommen met een rijk beschilderde ligger die het schip op een intrigerende wijze verdeelt.

Daar is tegenwoordig een klein beetje verbeeldingskracht voor nodig, omdat de ouderdom van de kerk het nodig heeft gemaakt dat zowel in de zijbeuken als in het schip de muren met houten liggers worden ondersteund. Maar als die even worden weggedacht is het duidelijk hoe sterk zo'n simpele dwarsverbinding werkt. Het roept meteen de dwarsverbinding op in de kloosterkerk die Jan de Jong in 1966 te Maarsse realiseerde.

Rondkijkend in het schip valt nog iets bijzonders op. Dat de kerk van een ontroerende een-

Onder: de kerk van het klooster de Priorij Emmaus in Maarsse.

voud is blijkt wel uit de kapconstructie die hier gewoon in het zicht is gelaten. Er is geen moeite gedaan er een glad plafond in aan te brengen, maar al kijkend naar die houten trek balken, stijlen en latten valt de noordelijke zijmuur van het

De woonkamer van het eigen huis dat Jan de Jong tussen 1962/67 in Schaijk bouwde op de plek van een eerder door hem ontworpen huis uit 1949.

Rechts op de foto de noordelijke wand die geheel blind is 'om het verkeerslawaai van de Rijksweg te temperen'.

Alle ramen bevinden zich in de zuidelijke gevel (op de foto niet zichtbaar) waardoor ook hier het buitenlicht bij lage zonnestand door de gesloten noordelijke wand diffuus wordt verspreid.

schip op: een indrukwekkende norse wand van lichtbruine bakstenen. Zonder ramen. Die zijn er alleen in de zuidelijke bovengevel van het schip, waardoor het licht groots en hoog binnenkomt en op de noordwand wordt weerkaatst en diffuus door de ruimte verspreid. Deze ongelijkheid tussen de zuidelijke en noordelijke schipwanden geeft de kerk een monumentale, vitale kracht. Een kracht die bekend voorkomt: De Jong heeft datzelfde principe toegepast in de woonkamer van zijn eigen huis waar de noordwand ook helemaal blind is gelaten en waar hij de ongelijkheid van de indeling nog eens heeft versterkt door de twee verbindende en tegelijk scheidende kolommenrijen verschillend te maken.

Details

3. TORCELLO WORDT NOG maar door een handjevol gezinnen bewoond en zou een verstillend paradijselijk eiland kunnen zijn, ware het niet dat vooral in de middag in het hoogseizoen (en wanneer is het tegenwoordig geen hoogseizoen?) elk half uur een *vaporetto*, waterbus, grote drommen toeristen aflevert. Daarbij is het eiland ook nog eens uiterst populair bij de Venetiaanse bevolking die er graag haar trouwpartijen en familiereünies viert. Als Jan de Jong vandaag de dag zou willen genieten van de verbluffende eenvoud en rijkdom van Torcello, zou hij een vroege boot naar het eiland moeten nemen. Wat in 1849 de Britse

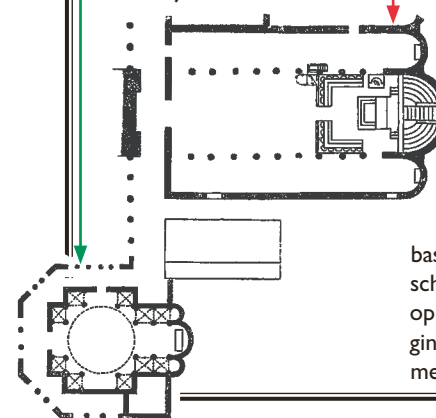

Boven: zicht op de kerken van Torcello in september 2011 met in het noorden de uitlopers van de Dolomieten. Rechts de basiliek Santa Mara Assunta met klokkentoren in de steigers. Links daarvan de Santa Fosca, een kerk in

(Byzantijnse) centraalbouw uit de twaalfde eeuw. De twee kerken zijn in de XVIde eeuw

met elkaar verbonden. Het samengaan van een basiliek en een centraalbouw is interessant. Binnen de cursus kerkelijke architectuur werd aanvankelijk gezocht naar oervormen van architectonische indelingen (lees: de dispositie). De vroeg-christelijke basilieken en de Byzantijnse koepelkerken met hun centraalbouw werden daarom uitvoerig bestudeerd en vaak als voorbeeld genomen. De eerste kerken die door leraren en leerlingen van de cursus vanaf eind jaren veertig werden gebouwd, waren basilieken, wat hun dan ook de schimpnaam 'basiliekbouwers' opleverde. Maar vanaf het begin van de jaren vijftig begon men ook de centraalbouw toe

te passen. Zo werd een studie van de Istanboelse Hagia Sofia als voorbeeld gesteld voor de dispositie. Voor Jan de Jong was het toepassen van historische voorbeelden in de dispositie al een gepasseerd station. Hij zocht wat betreft plattegronden naar eigentijdse indelingen waarbij ongetwijfeld een rol heeft gespeeld dat hij in zijn bouwpraktijk wat kerken betreft te maken kreeg met grote zaalkerken die inderdaad andere oplossingen vroegen. Opvallend is wel dat Jan de Jong een voorliefde heeft voor architectonische ruimtes die met behulp van kolommen in drieën of in vijven zijn verdeeld; de centraalbouw, laat staan een koepel, komt nauwelijks in zijn oeuvre voor.

Sponsor het Grote Jan de Jong-project

Onder auspiciën van de Jan de Jong Stichting verschijnen twee boeken.

1. De Gids. Voorjaar 2012 verschijnt de 'Gebouwen van Jan de Jong: pionier van het plastische getal'. Een gids met een zelfde opzet als 'Gebouwen van het plastische getal', namelijk:

- een gids met De Jongs meest belangwekkende gebouwen;
- een atlas waarin per plaats een zo volledig mogelijk overzicht wordt gegeven van bestaande en reeds gesloopte werken;
- een lexicon met begrippen uit leven, denken en werken van De Jong. Omvang: 144 pagina's. Formaat: 21,5 x 12 cm, staand.

2. De monografie.

In de loop van 2012 verschijnt 'Jan de Jong, architect te Schaijk – een monografie'. Een kloek (foto)boek dat niet zal misstaan op de salontafel.

Naast een diepgaande analyse van het leven, werk en betekenis van Jan de Jong zal dit boek uitgebreide beschrijvingen bevatten in woord en beeld van vele van zijn werken.

Ruim 120 pagina's van 245 x 210 mm, oblong (dat wil zeggen: liggend formaat).

Ook **U** kunt dit grote Jan de Jong-project mede mogelijk maken.

Teken nu voor € 99 in op de gelimiteerde, exclusieve editie van de monografie. Als sponsor ontvangt u:

- een gebonden, met de hand genummerd exemplaar boek met linnen band én stofomslag in een liggend formaat voorzien van twee leeslinten ;
- uw naam vermeld in de lijst van sponsoren; en
- gratis een gesignde gids 'Gebouwen van Jan de Jong'.

De nummering wordt toegewezen in volgorde van betaling op bankrekening 363771 van Architext ▲ Haarlem. De monografie verschijnt daarnaast in een goedkope studenteneditie met slappe kaft.

Gebruik de gratis antwoordkaart in dit nummer.

Geen kaart meer? Bezoek www.architext.nl

kunsthistoricus JOHN RUSKIN (1819-1900) ook al deed. Van hem is de verzuchting – in zijn boek *The stones of Venice* – dat Torcello en Venetië beide moeder en dochter zijn en dat je in beide alleen nog maar weduwen kunt zien: „*Mother and daughter, you behold them both in their widowhood – Torcello and Venice.*” En het is waar: Venetië en meer nog haar zevende-eeuwse oorsprong Torcello, zijn inmiddels al lang beroofd van hun glorie en ze sluimeren als versteende herinneringen in de lagune.

Wat meteen de vraag oproept: hoe actueel zijn de weduwen nog? Ruskin kon er in zijn drie kloekke delen die *The Stones* telde, heel beslist over zijn. Voor hem lag hier de ware essentie van de architectuur.

Maar dat was 1851/53. We zijn weer eens 150 jaar verder, dus wat moeten we met al dat versuikerende marmer en verpulverende steen? Wees gerust: Torcello heeft nog niets aan kracht ingeboet. Wie oog in oog wil staan met wat architectuur werkelijk is, komt hier aan zijn trekken.

Boven: dit konden foto's van het werk van Jan de Jong kunnen zijn. Toch zijn ze afgelopen september genomen in Torcello: nonnen en monniken en vol-en-zat metselwerk.

Dan wel te verstaan als architectuur die niet ijdel is, niet modieus en die vooral niet schreeuwt. Hier fluistert de architectuur alsof het een onuitsprekbaar, onverwoordbaar mysterie niet wil verstoren. Die eerlijke terughoudendheid vind je in de details terug. De daken die geen dakgoten hebben waardoor niet alleen de

liefdevol bewerkte uiteinden van de kapconstructie zichtbaar is, maar ook de dakpannen met hun beurtelings holle en bolle kanten – de *nonnen* en *monniken* – hun dansende ritme tonen.

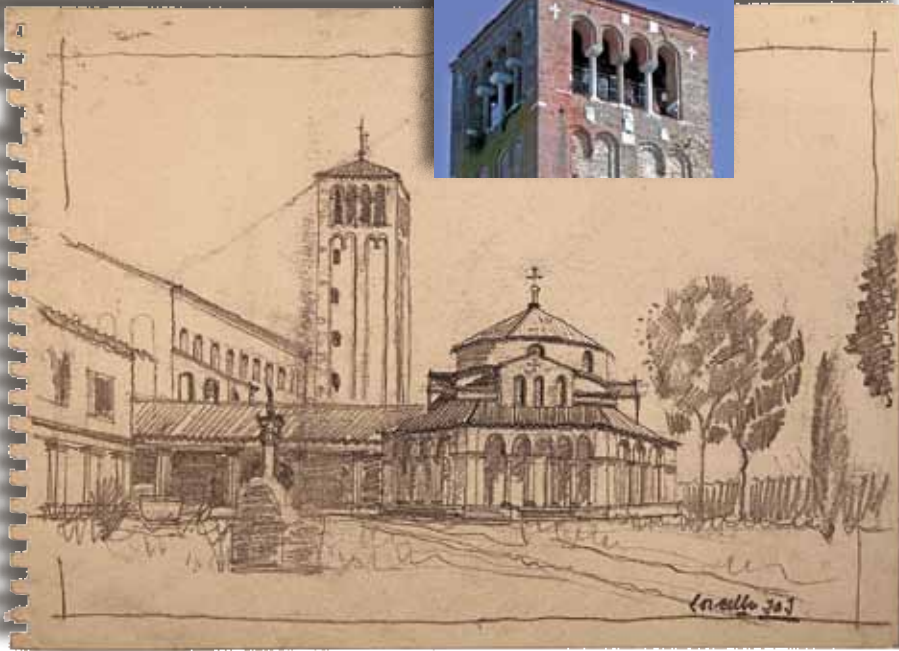
Of de *vol-en-zat* gemetselde muren die in hun boertige ambachtelijkheid een onverstoortbare, trotse oprechtheid uitstralen.

Stuk voor stuk details die ook in het werk van Jan de Jong in talloze varianten voorkomen en het zijn die details die even raken aan dat wat onvergankelijk is.

Boven: houten kapiteel in het palazzo publico van Torcello. Onder: in Berg en Dal bouwde De Jong een woonhuis met houten kolommen voorzien van simpele kapitelen.

JAN DE JONG

Muziek

4. JAN DE JONG mag dan wel in 1956 een nieuwe Rolleiflexcamera hebben meegenomen, het schetsblok was niet vergeten. Zijn schets van Torcello toont ook de *campanile*, de klokkentoren van de Santa Maria Assunta. Logisch. Zelf was hij op dat moment al bezig met de ontwerpen van de kerken in Rijswijk en Gemert die beide hun eigen campanile zouden krijgen.

De toren van Torcello heeft een eenvoudige vierdeling in zijn gevels: bovenaan vier bogen gevormd door drie kolommen en over de lengte van de gevels twee 'inkepingen' die bovenaan elk in twee bogen

Op 5 september 1956 schetste Jan de Jong Torcello. Linksachter de Maria Assunta met campanile, rechts de Fosca en links het palazzo waar nu het archeologisch museum is gevestigd. Onder: de San Nicolò in Dorsoduro.

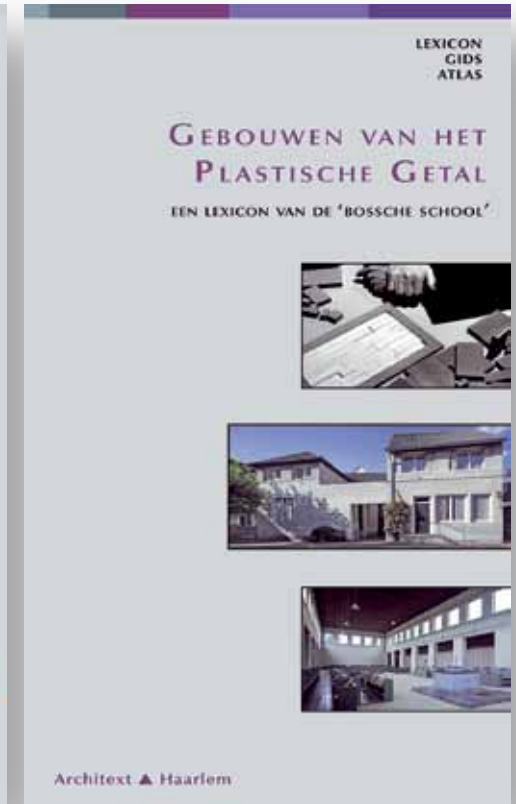
eindigen. Een beetje het ritme van een fanfarecorps, terwijl in het werk van De Jong de afzonderlijke lagen in gevels

CAMPO S. NICOLÒ DEI MENDICOLI

vaak elk een eigen ritme kregen waardoor de hoempa verandert in een kleine melodie. In een van de oudste kerken van de stad Venetië, de *San Nicolò* in de wijk *Dorsoduro*, die honderd jaar na de Santa Maria Assunta werd gesticht, is daar al een mooie variant van te zien. De twee muurnissen met hun dubbelboogjes lijken zo gekopieerd van Torcello. Maar daarboven is een drieling van boogjes waardoor inderdaad een deuntje ontstaat en dat nog wel in de maat van drie en vier: wel heel nauw verwant aan het plastische getal. De Jong is nooit op de *Campo San Nicolò dei Mendicoli* in Dorsoduro geweest. Jammer. Hij zou het belist meteen hebben geschetst ■

Verkrijgbaar in de boekhandel
of op www.architext.nl

HILDE DE HAAN & IDS HAAGSMA
978 90 5105 042 4
288 pagina's
€ 29,50

